

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ԾԱԲԱԹԵՐԹ

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն.

Գ. Բ. Ա. Կ. Ա. Ն. - Գ. Ե. Դ. Ա. Բ. Ո. Ե. Ս. Ս. Ա. Կ. Ա. Ն.

Գ. Ի. Տ. Ա. Կ. Ա. Ն.

ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ
ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Գ. ՏԱՐԻ, ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 28

ԾԱԲԱԹ, 10 ՄԱՅԻՍ 1919

“VIVE LA FRANCE!,,

ՖՐԱՆՍԱՅԻ

Մեր անկաշառ ու անշահախնդիր համակրութիւնը, դարերէ ի վեր, միշտ կեդրոնացած քո՛ւ վըրադ, ո՛վ Ֆրանսա :

Եւրոպական մեծ գրականութիւնները ճանչնալէ առաջ, նախ ծանօթանալ ուզած ենք քո՛ւ Գրականութեանդ, քո՛ւ Արուեստիդ : Մեր ուսանողները իրենց մասնագիտութիւնները կատարելագործելու համար նախընտրած են մայրաքաղաքիդ դիմել : Բու մէջդ փնտռած ենք վեհանձնութեան, ճշմարտութեան ու իրաւունքի արձագանգները :

Մեր ամենէն դժնդակ ու ամենէն սեւ րոպէներուն, տառապողի աչքերնիս ուղղած ենք դէպի քաղաքներու քաղաքը, Լոյսի Ոստանը, դէպի Բարիզ՝ ուր յուսացած ենք գտնել նշանակութիւնը՝ «ազատութիւն, հաւասարութիւն եւ եղբայրութիւն» նշանակութիւն չունեցող բառերուն :

Ու մեր յամառ սեւեռումին մէջ, ի՛նչ անսպասելի պարագաներու առջեւ որ ալ դրած են մեզ, անվերապահ վստահութիւնով մը ուզած ենք մեծ տեսնել Ֆրանսան, մե՛ծ, որպէս զի անոր լոյսը կարենայ ճեղքել Յաւիտենական Խաչուողներու Աշխարհին թանձր ու անսահման մթութիւնը :

Այսպէս, երկար, շատ երկար խորհրդածութիւններու մղեց զիս փոքրիկ գրուածք մը, հրատարակուած՝ մեր նախորդ թիւով :

«Այաջի բանսին մեջ. պատերու արձանագրութիւններէն :»

Ամբողջ հատո՛ր մը կարելի պիտի ըլլար գրել, ամբողջ դիւցազներգական քերթուած մը՝ այն անձանօթ հայ դժբախտ մատներով գրուած անխառն ու անտեղիտալի հիացումին առիթով, դէպի հայերու երկրորդ հայրենիքը . Ֆրանսան : Թուրք ճիրաններուն տակ ինկած, անպաշտպան ու անորք, քաղաքակրթութեան խիղճէն հեռու՝ երբ իր ետին փակուած են Լոյսի եւ Յոյսի բոլոր դուռները, երբ շրջապատուած է ոճիրի եւ մահուան շուքերով, քստմնելի լուծեան մը հետ առանձին, ներք, — ա՛հ, լսէ՛, Ֆրանսա՛, — իր ամենէն անպատմելի յուսահատութեանը մէջ իսկ, անձը ու իր հայր, — ա՛հ, — նահատակուելէ քանի մը ժամ առաջ, զիտցած է արձանագրել պատի մը վրայ, Ազգը մոռցած, նահատակուելէ քանի մը ժամ առաջ, զիտցած է արձանագրել պատի մը վրայ, Այս Զանճարին ու Փառքին այդ զարհուրելի Գերեզմանին եղբրական պատերուն վրայ, թուս եւ Գերման հակառը ներկայացնող քարտէսի մը տակ . . .

“VIVE LA FRANCE!,,

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ԳՐԱԳԷՏԻՆ ԱՆՀԱՏՈՒԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Վերացական ըմբռնումներու աշխարհին մէջ, բոլոր այն երեւոյթները, որոնք անտեսանելիին մը շուշուրը քողարկուած են, մեզ կը ներկայանան աստուածային Ուժին ու Գեղեցկութեան շնորհներովն ու ստորագելիներովը:

Նիւթական աշխարհին ու մանաւանդ գեղարւեստի սահմաններուն մէջն ալ նոյն երեւոյթին կրկնութիւնը կը տեսնենք:

Մեր տեսութիւնը մասնաւորելով գրականութեան առաքեալներու անհատականութեանը շուրջ, կը տեսնենք որ մինչեւ այն պահը, երբ գրագէտին անձը ճանչցած ու անոր հետ խօսած չինք, անիկա կը ներկայանայ մեր տեսողութեանը մէջ մէկը այն յատկանիշներով ու բարոյական ուժով, որ յատուկ է գերբնական էութիւններուն:

Գրագէտը ճանչնալով իր ստեղծագործութենէն, մենք զայն կը դասէինք արուեստի Տաճարին կուռքերուն շարքին, անոր պատուանդանին զգուշանալով մօտենալ: Մեր համակրութիւնները կը շրջապատէին զինքը, ու այսպէս ան կը մնար հոն՝ դիտելով ու հետեւելով բոլոր անոնց, որոնք իրեն երկրպագուներն էին...

Գրագէտը կը ներկայանար իր երկերուն մէջ, նկարագրի, սկզբունքի և դաւանանքի տէր անհատականութիւն մը, որ կը ստեղծէ իր միտքին ծաղիկները՝ տալով անոնց շնորհ, թարմութիւն, գեղեցկութիւն և դրոշմ:

Անիկա կը մարմնանար հոն՝ իբրև շատագովը բոլոր այն առաքելութիւններուն, որոնց տուած էր գրական յատուկ զարդարանք մը: Անիկա իր միտքը կը բացատրէր իր հոգիին ու սիրտին թելադրութենէն մղուած: Մենք կը հաւատայինք թէ իր հոգին ու սիրտը կը կարգայինք իր արտադրութիւններուն մէջ:

Ու օրքան գրաւիշ ու ներզօր կը գտնէինք միտքի այդ մարզանքները...

Մանկական ու պատանեկական միամտութեան ու անկեղծութեան շրջանն անցնելէ յետոյ, երբ երեւոյթներուն գոյնները խտանալ կը սկսէին, կրբ մենք «ինչու» ներու ծանրութեանը տակ մեր միտքը կը տանջէինք ու անոր թմրութիւնը կը զգայինք անբացատրելիին առջեւ շուարած, ու երբ առիթը կը տրուէր մեզի մօտենալու Բագինին կուռքերուն, անոնց նայուածքի շնորհներուն արժանացած ըլլալու ինչութիւնով, կրբ վերջապէս մօտէն կը ճանչնայինք Ստուածութեան, գրական Ուժերու նիւթականութեանը հետ՝ խորհրդաւոր քօղը կը պարզուէր մեզի համար, մշուշը տեղի կուտար, ու մեր աչքերուն դիմաց, համակրութիւններու շունչով կանգուն գրական անհատականութիւնը երեւալ ու տառանիլ կը սկսէր...

Անձանօթին խորհրդաւորութիւնը կը դառնար այլևս տափակութիւն մը, երբ մանաւանդ

սկսէինք շօշափել մինչեւ այն օրը անմատչելի նըկատուած կուռքերուն մտաւորական խառնուածքն ու իրենց գրական փիլիսոփայութեան կարողութիւնները:

Երանի՛ թէ չի ճանչնայինք գրականութեան մէջ միայն ծանօթ բոլոր այն դէմքերը, որոնք հեռուէն, անձանօթին բոլոր անմատչելիութիւններով, կը ներկայանային մեզի կասարեալ մտադէպ՝ կատարեալ գրագէտներ ըլլալէ առաջ:

Կատարելութիւնը սակայն մենք պիտի փրնտընէինք բարոյական ու նկարագրի աշխարհին մէջ, բարոյականութիւն մը, որուն ստորագելիները առաջիկայինը և նկարագրի որոշ ուղղութիւնը կը կազմեն:

Դեռ Պոլիսը, ըսել կ'ուզեմ Պոլսահայր ու իր գրագէտները, դէմ դէմի, ճանչցած չէի: Գաւառի մէկ անկիւնը կ'ապրէի, ուր հաղիւ թէ սրտակից ու մտերիմ հոգիի մը ձայնը կը հասնէր ինձի: Ես միակա չէի, ընկերներ ալ ունէի ի հարկէ. մեր միակ միտքարութիւնն ու սիրտանքը գրականութիւնէն էր, քրիստոսը գրականութիւնը սակայն: Եւ եթէ կը շեշտեմ ու կ'ընդգծեմ թրքահայ գրականութիւնը՝ անոր համար, որ այն միւսը, Ռուսահայ Գրականութիւնը ապահովարար տարրեր խորհրդածութիւններու տուն պիտի տար:

Միևակա չէի կ'ըսէի, ընկերներ ալ ունէի, որոնք աւաճ, մեզմէ բաժնուած են յաւէտ: Կը կարգայինք ու կը խորհրդածէինք ամէն մէկ գրական էջի շուրջ, ու միշտ պատանի անկեղծութիւնը իր ոսկեղօծ շրջանակովը՝ կը շրջապատէր մեր գատողութիւններն ու քննադատութիւնները:

Մեր երեւակայութեանը մէջ, գրագէտը կը ներկայանար մէկը, որուն շնորհը անտուածային էր ու գերբնական ուժով գօտեպնդուած. ան կասարեալ մարդը կը մարմնանար մեր միտքին առջեւ, որ չունէր ո՛չ մէկ թերութիւն: Հուժկու և առնական անհատականութիւն մը՝ մտաւորական առաքելութիւններու ոլորին մէջ, անկողմնակալ, արդարադատ, խառնուածքի որոշ գոյնով ու հաստատամիտ: Անհատականութիւն մը, որ երէկուան պաշտածը չի քանդեր, ու այսօրուան քանդածը՝ վաղը չի պաշտեր:

Սրտագին ու ջերմ փափաքը կը սնուցանէինք մեր մէջ երջանիկ օր մը, գրագէտ-աստուածին ճիշդ դէմ առ դէմ գտնուել, անոր առջեւ կանգնել, ու ազատօրէն դիտել ու ճանչնալ զինքը՝ իր բոլոր մարմամանութիւններուն մէջ:

Տարիներ անցան, ու մեզի տրուեցաւ պոլսահայ գրագէտը ճանչնալ շատ մօտիկէն, յսել զինքը և իր դատումները, թափանցել իր փիլիսոփայութեանը և գաղափարական արժէքին...

Ո՛րքան յուսախարութիւն...
Մենք կը փնտռէինք զիրիկն ու գրականութեան նիւթական աշխարհը և պատկերը մեզ չէր հետաքրքրէր մենք զայն կ'ուզէինք հոգիի աչքերով ու միտքի կանթեղով: Գրական կուռքերը մեր աչքէն կը մերկանային մինչեւ այն օրը, իրենց

Ե Ր Գ

վերագրուած բոլոր շքեղանքներէն: Ու թրքահայ
գրագէտը, որ իւր գրական ստեղծագործութեան
մէջ կը ներկայանար առաքեալի մը համեստու-
թիւնով՝ հիմա կը կանգնէր մեր դէմը յոխորտ՝
արտաքին կերպարանքով:

Հեռուէն անոր մէջ գտնել կը կարծէինք կամ-
քի և անհատականութեան որոշ բարձրութիւն մը,
դաւանանք մը՝ աշխարհային երեւոյթները բա-
ցատրող, նկարագրի որոշ կրթութիւն, որ սեին
սեւ և ճերմակին ճերմակ ըսել գիտէ. վերջապէս
անկախ ու անվերապահ դիմադրութիւն մը, որ
տար իր գործին իր անհատականութեան դրոշմը,
հոն զետեղէր իր խառնուածքին փիլիսոփայութիւնը
և անոր համար ալ գրիչ շարժէր:

Ու ճանչցայ նոյն իսկ անոնք, որոնք արեւ-
մրտեան տաղանդներու առջեւ գլուխ ծռած ու ա-
նոնց խօսքերուն ունկնդրած էին, ճանչցայ թրք-
քահայ գրագէտին մտաւորական անամէջութիւնը և
գաղափարային ազգատութիւնը:

Դասակարգ մըն է ան, որ տաղանդներու հո-
րիզոնէն անհետացումէն վերջ, ասպարէզին տէրը
կը կարծէ ինքզինքը: Ու իբրեւ այդպիսին՝ նոյն
դասակարգային հոգեբանութեան գերին է ան:

Պատիկ մտահոգութիւններ, արուեստի համար
խանդավառութեան պակաս, քաղաքական և ըն-
կերային որոշ համոզումներու բացակայութիւն,
իր համակրութիւններուն ու ստեղծութիւններուն
մէջ վերապահ, — ահա այն բարացուցակը, որով
կարելի պիտի ըլլար բնորոշել մեծամասնութիւնը՝
մեր գրագէտներուն դժբաղդաբար:

Թող ըլլան անոնք դաւանանքով պահպանո-
ղական կամ ազատական, ընկերվարական կամ
բարեշնչական, սակայն նկարագրով անոնք պէտք
է ըլլան անկեղծ, որոշ, հաստատու, հարմար:

Այս ստորագիւններով չէինք կրնար որոշել
դիւրքը այն գրական-մտաւորական հոյլին, որ հոր-
հիւ նկարագրի այս յատկանիշներուն, դարձաւ
վնձ, ժողովրդական, ազգային, ու սիրուած բոլորեկ
և որուն յիշատակը կենդանի է ու պիտի մնայ
յաւէտ:

ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍՍՄԵՍՆ

Դողդոզուն, վերջապէս ան եկաւ ինձ հանելի
եղած սեղը: Ի՞նչ կրնային ըսել ջուրերը խորհրդա-
ւոր լուսեան մէջ:

Աստղեր կը քրքուային խոր երկինքին վրայ,
ձաղիկներու պէս, աւելի գեղեցիկ կը շողողային
սերեւներուն մէջէն:

Ասուերին մէջ վարդենիներ կը բուսէին ձիւնե-
բարձր շէնքեր եւ իրենց բաւիղները կնոյս խորհուրդ-
ներ ունէին:

Ա՛՛՛ իր երկու քեւերը վիզիս շուրջը բոլորեց
եւ իր դէմքը ինձ կարկառեց ու ամբողջ մարմնովը
փարեցաւ ինձ:

Իմ սիրոյ համբոյժս այնքան երկար ու այնքան
հեշտայի եղաւ որ կարծեցի թէ աւխարհի ամեն
վարդերը սիրսիս մէջն էին:

Այնպէս որ, հիմա, երբ համբուրեմ անուշա-
բոյր քրքները, ուրկից մեզը կը ծոռէ, վարդեր հա-
շակածի պէս կ'ըլլամ:

Յ Ո Ր Դ Ո Ր

Եղբայր, անաւասիկ ուղին, յառաջացի՛ր
խաղաղութեամբ: Գեղեցիկ ուղի մըն է, անոր
ծայրը կայ Մահը, որ քեզի խորունկ անկողին մը
կը պահուսկ: Քեզի հետ ա՛ն յոյսը, միակ ջահը
որ կարող ես հետդ առնել:

Յառաջացի՛ր եւ երգէ՛. եթէ եեզ հանելի է եր-
գել, եւ նոյն իսկ եթէ կարող ես զուարթօրէն եր-
գէ՛ ու ցուէ ձանձրոյքը որով անարգ բեմամին եեզ
պարուրած է իբրեւ ցանցի մը մէջ:

Եթէ եեզ դիմաւորէ Վիշաք, որուն աչ-
քեր կը փալփալան ասպետական սաղաւաթին սա-
կէն, մի՛ երկիւղ գգաւ իր նիզակին երկաթէն, մի
երկնչի՛ր, այլ ներկայացուր անոր ֆու արի սիրտդ
որպէս զի վիրաւորէ զայն եւ նոյն իսկ եթէ արիւ-
նը հոսի անկէ յորդառան, մի՛, մի՛ երբեք գոչեր. —
«Ալ կը բաւէ»:

ԹԱՐԳՄ. ԱՆՍՅԻՍ

ԿԱՊՐԻՒԼ ՏՄԱՆՆՈՒՆՅԻՑ

ԻՆՉՊՈ՛Ս ՀԱՅՐ Կ՛ՇՓԵՆ ՎԱՆԻ ՄԻՋ

ԱՅՍՊԷՍ ԿԸ ՊՈՌՒԱՅ ԼՌՈՒԹԻՒՆԸ

Ձայները կը մարէին ու աշխարհ հետզհետէ կը փակուէր ինքն իր վրայ. իրիկունը՝ տխուր ու լայնատարած, կ'երկարէր իր թեւերը, կանաչ դաշտերու, լուսաւոր լճակներու և հպարտ ու ցաւակոծ բարոյներու վրայ:

Ասցած էին արդէն հօտերը՝ իրենց գամբռերուն հետ և բոյոր գիւղացիները՝ մանգաղը ու սերնին ու պողած քրտինքը իրենց ճակտին: Վերջալոյսի խոնջէնքը յամբօրէն կ'իջնէր ամէնուն վրայ. ծաղիկները կ'ամփոփէին իրենց փերթերը և ծառերը, ճնճղուկները քնանալու կը պատրաստուէին:

Գաշտը՝ ամփոփուած լոյսին խուսափող փառքին արտուածանք մէջ, կը կրէր տակաւին իր վրայ դողահար հետքերը անյայտացած ճառագայթի մը մասներուն:

Եւ այս ամէնուն մէջ, ամենէն վեր, Լուսթիւնը՝ համապարփակ, գերիշխան, հետզհետէ կը զարթնուր ու կը ծաւալէր, կը շրջէր. կը մօտենար ամէնուն ու կը խօսէր:

— Պիտի գայ վերստին Արևը ու պիտի ցօղէ նորէն լոյսը, պիտի վերածնի թուփը ու պիտի դալարի տերևը և ասոնց հետ պիտի թաւալի աշխարհը, միջոցէ միջոց, անդունդէ անդունդ:

Միահեծան ու անփոփոխ, ճակատագրին թափառութիւնը կը տարածուի հեռաւոր փապարներէ մինչև ովկիաններէ անդին: Պիտի կատարուի այն ինչ որ սնօրինուած է ու քանդակուած՝ Գաղտնիքի Մեհեանին հիմնաքարին վրայ, որ թաղուած կը մնայ անծանօթ աշխարհ մը, կործանած քաղաքի մը անյայտ մէկ գետնափոր խորշին մէջ: Թող ո՛չ ոք նկրտի գտնել և լուծել այդ գերը, որովհետև ամէն անգամ երբ մարդիկ ձգնին, անոր բառերը պիտի պղտորին, պիտի խորհրդանան:

Պիտի մեռնին ամէնքն ալ, պիտի իյնան բոլոր հոգիներուն սպիտակ թեւերը ու պիտի գլտորին մէկիկ մէկիկ սիրոյ բոպէները իրենց պարմանի օղձանքներուն:

Պիտի ցամքի զուարթ քրքիջը ակնադբիւրին, պիտի լռէ աւաշը՝ երիտասարդ փղձկումներուն, պիտի դարձնի հագազը ու շարժումը թռչունին ու անոր երգին և պիտի ճերմկին օր մը գանգուր մազերը:

Պիտի խեղդուին դեռ չճնամ ի՞նչ հանճարներ, պիտի խափանին ի՞նչ յոյսեր, ի՞նչ փառքեր, ի՞նչ աստղեր, ամէնքը պիտի գան ու պիտի երթան: Քանի՛ քանի՛ մայրեր տակաւին դողդոջ ձեռքերով պիտի թաղեն իրենց մէկ հատիկ զաւակը ու քանի՛ ուխտեալ նշանածներ յոգնած՝ սպասելէ ասոնց որոնք կորեր են անծայրածիր անապատներու խորը, պիտի գրաւուին իրենց հանդիպող առաջին նայուածքէն:

Ու մարդիկ կը կարծեն թէ կը կամենան. ամէն անգամ երբ իրենց կամքը կը ցնցուի եղէգի մը պէս, խեղճ էակներ, կը յուսան բռնել ան

որուն համար գիշերներով հառաչեր են և որ վերջստին, անգամ մը ևս, կը խուսափի իրենցմէ: Վիրաւորուած իրենց թռիչքին մէջ, վանդակուած կոյր արծիւներ, կը շրջին խելագար, շուրջանակի, չորս պատերու միջոցին մէջ, հարուածելով իրենց զլուխը և երկարելով իրենց բաղուկները լոյսին որ պիտի մարի քիչ մը վերջ, որ պիտի հեգնէ իրենց սրտապատառ զառացանքները:

Եւ որքան ընդվզին բախտին դէմ, իրենց հատնումը կ'ըլլայ այնքան բուռն ու որդը կը կրծէ իրենց թոքը՝ աւելի եռանդով:

Կեանքը խնէչ շատուկ մըն է, որ երեք ապաժամ զաւակներ բերած է աշխարհ ու զանոնք ցրուած՝ երեք աշխարհներ. երիտասարդութիւնը՝ կարմրերես ու յիմար նայուածքով, երջանկութիւնը՝ ցնճուհիի ժպիտով ու տարամերժ և վիշտը՝ սևազգեստ ու հիւանդկախ: Առաջինը՝ յիմար մըն է որ կը խնդայ ու իր սիրտը կը կրծէ, երկրորդը՝ մինչև հիմա ոչ ոքի երեցած է և կ'ըսեն թէ ամէն անգամ երբ անոր դրան մօտեցած են, հայոյած և փակած է զայն խստօրէն ու վերջինը՝ կը պտըտի, կ'արտասուէ ու կը մուրայ:

Տքնաջան ու անքուն, ի զո՛ւր մարդիկ կը փորեն իրենց ոսկեղէն երազները ու անոնց սըրտագրաւ սարսուռները՝ պալատներու կամարներուն կամ կոթողներու մարմարին վրայ, այդպէսով կը ձգտին փոխել նախասահմանեալ իրենց բախտը: Երբեք չպիտի վերնայ տանջանքի թաթը իրենց կուրծքին վրայէն ու պիտի բղբօտէ այնքան ուժգին, որքան ջանան ազատիլ անկէ:

Կը տեսնեմ թէ տխուր են անոնք ու իրենց նայուածքները՝ վճռական, գինովցած են անօրինակ գործերու ցնորական պատկերներէն:

Ամէն անգամ երբ կը շարժեն իրենց բաղուկները, ես կը մտածեմ այն ամէն զոհերուն, որոնք պիտի իյնան իրենց խենթ յոյզերուն իրականացումին համար:

Ամէն անգամ երբ կը լսեմ իրենց ծիծաղը, ձայնը կ'առնեմ հեծկտուքին՝ թշուառի մը, որ կուլայ ինքզինքը կախելէ առաջ:

Քաղաքները կը թափահարեն ու ժողովուրդը կ'արբենայ թոյնով ու մեռնելէ առաջ քանի մը անգամ կը մեռնի: Մարդիկ մշտնջենական յուսախաբրուն, որոնք իւրաքանչիւր անգամ երբ կը յայտցուցուին, անոնց մէջ կ'ուզեն տեսնել իրենց սեփական ցուցումները:

Գիտեմ թէ պիտի գաղանանային անոնք, եթէ իրենց նմանները չի կոտորուէին:

Հալածական ու մտակորոյս, կը քաշկըտեն կեանքի արհաւիրքը իրենց ճամբուն բողբարումը իրենց սիրտի ամէն բոպէ դաթարթած աչքերին, կը խփեն սարսափով ու վերստին թանձր մղձաւանջը կը պատէ զիրենք:

Սուտին մեղրածորան քաղցրութիւնը իրենց

ՍՈՒԳԻ ՏԱՐԻՆԵՐԷՆ

Մայրերուն

Օ Ր Օ Ր Շ

նայուածքին մէջ ու կեղծիքին համը իրենց շըրթունքին վրայ, թող քային, թող քային, մինչև որ ջախջախուին մահացու կերպով՝ իրենց յոգնած անդամները:

Կը փնտռեն ճշմարտութիւնը ու կը մոռնան թէ կայ ճշմարտութիւն մը գերիվեր քան բոլորը, որ կը բխի Լուսնի համը ձայնէն:

Վերջնական մխիթարութիւնը կուրծքիս խորն է. հո՛ն է թաքնուած՝ գինին որ անօթին կը քնացնէ, կը բռնէ գոգարտին շարձարանքը ու կ'անշարժացնէ՝ դաշունով բազուկը, հո՛ն կը մեծնայ յեղափոխութիւններու ուժը որ կրնայ յանկարծ պայթիլ ու խորտակել ամէ՛ն ինչ:

Ո՛վ իմ յաւիտենական խաղաղութիւնս, որ ինչպէս երազուած համբոյր մը, կը մատչիս աչքերնին բաց դիակներու և լեռնացած ոսկորներու:

Գիտէ՞ք, ո՛րքան հանգիստ են մեռելները ճերմակ քարերուն տակ, հողին հիւրընկալ պատանքներուն մէջ. երբ իրիկունը կը հեռանայ ու կը հասնի դիշերը, անոնք կը նստին իրենց դամբաններուն վրայ ու կը խօսինք երկարօրէն գեղեցկութիւններու մասին, որոնց արշալոյսը երբեք չպիտի ճառագայթէ մարդոց գանկերուն մէջ:

Գոռացող ձայնն եմ խիղճին, կատարեալ խորհուրդը՝ բիւրեղանման իմացականութիւններու. անձայն, երկուքիս մէջ կը դարձնուի հանձարը աստուածազօր ըմբոստութեան:

Եղբր եմ ամէն տեղ և անբարբառ ու անձնիշխան. տեսն'ր եմ ամէն ինչ:

Անգամ մը միայն երբ իրիկունն հետ կը թափառէի ձորերու մէջ, անօրինակ ճիչ մը լսեցի ու սարսուացի:

Իբրբաւոր փոքրիկ տղաք և ծաղկատի աղջիկներ, սպիտակահեր ծերունիներու հետ կաշկանդուած և ամէնքը միասին թաթխուած քարիւղի մէջ, կ'այրէին:

Գողահար, վազեցի սարերէն վեր և պոռացի, պոռացի՛ խելացնոր՝ դարերով համբարած լուռ ու թաքուն ուժերուս ամբողջ զօրութեամբը, ոճրագործ, աներես աշխարհի երեսին ու ինկայ դիտապատ:

Անկէ ի վեր, ամէն իրիկուն, միեւնոյն պահուն, իմ այդ ազգակա կ'արթննայ, կը գոռայ յանկարծ, յետոյ կը հեծկտայ ու կ'երկարի ողբաքին բոլոր շէն պալատներու ու սեղաններու վրայ, արեցած ուրախութիւններու ու ծափերու մէջտեղ, քա՛ր կտրած խղճմտանքներու խորը:

ՀՄՍՏՏԱԿ ՄՍՏՔՆՈՍՏԱՆ

Անոր ծերութիւնը կը նմանէր հանդարտ, գեղեցիկ օրուան մը վերջալոյսին: Ճերմակ մազերու անօսր պսակին ներքեւ դէմքը տակաւին թարմ էր. և տեսակ մը զարմացում, բարի միամտութիւն ունէին կապոյտ աչքերը, որոնք օրն ի բուն, դճուր կը նայէին, փողոցէն անցնող կիներուն և այրերուն, հանրակառքերու, նաև պզտիկ ճնճողկներուն, որոնք կուգային թուշկոտիլ մօտը, պատուհանին եզրին վրայ:

Առանձին կ'այրէր իր զաւակին և վաղեմի ընպատակներն հետ: Այն օրէն երբ աղջիկները զացեր էին յաջորդաբար, ձգելով տունը լուռ և դատարկ, ա՛ն, պառաւ Տիկինը, օրերը այսպէ՛ս կ'անցընէր, միօրինակութեան և երազանքի մէջ. այսպէ՛ս, իր սենեակին անկիւնը, լայն բազկաթոռին մէջ նստած մալոտ ծունկերը պատսպարած՝ բուրդէ ծածկոյթի մը տակ, և երկու ձեռքերը թուլօրէն միացուցած անոր վրայ:

Օ՛հ, միշտ այսպէս անգործ եղած չէին, այդ փոքր անարիւն ձեռքերը: Բազմանդամ ընտանիքի մայր, երջանկութեան իսկ հարկադրած աշխատանքը կատարած էր ան, խղճմտօրէն, անխուսափելի բոլոր հոգերն ու վիշտերը ապրած: Իսկ հիմա կը հանգչէր... հիմա, յաջողութիւնով անցընելէ վերջ նաև մայրերու բարոյական մեծ ճրգնաժամը, ամուսնութիւնը երեք աղջիկներուն որոնց համար իր կորովին, իմացական աշխոյժին յետին մասնիկը սպառած էր, ան այլևս մեղմօրէն, ժպտաշուրթն, կ'երթար դէպի երկրորդ մանկութիւն:

Երբ արեւը կ'սկսէր քաշուիլ դիմացի շէնքերուն ճակատներէն, և փողոցին աղմուկը աւելի կը շատնար, ան կը հրճուէր: Այդ ժամուն էր որ կուգար զաւակը՝ Վահան, իրեն հետ բերելով երիտասարդութեան անպատում ճառագայթը, լոխ յարկին մէջ: Եւ ի՛նչ զաղտնի ուրախութիւն մանաւանդ, երբ՝ զբասեղանին վրայ դնելով փաստափանի իր թղթակալը, յայտնէր թէ աշխատանք ունենալուն՝ չպիտի դուրս ելլէր այդ գիշեր:

Որքան ատեն որ աշխատէր երիտասարդը, մայրը կը հսկէր, նայելով անոր վայրահակ գլխուն, որ կազի կտուցին ճերմակ լոյսին մէջ կը փալփէր, կարճ կտրուած իր մազերով: Պառաւ Մարթա, թմբի սովորական տաք բուսաջուրը անիւնի բերելէ վերջ կ'երթար, օտքին ծայրերուն վրայ կոխելով, կկըզիլ վառարանին մօտ, ձեռքը՝ կիսաւարտ գուլպայ մը բռնած. ճերմակ կատուն քովը կը փռուէր:

Օ՛հ, երանաւէտ վիճակը, անոնց համար որոնք ա՛լ յոգնած են կեանքի մէջ... Գլուխը ճօճելով առաջ ու ետև, բարի կինը կը մրափէր և կ'այր-

Թըննար, վայրկեանը անգամ մը աչքերը բանալով սկահակը շրթունքին մօտեցնելու և ընդհուպ տարուելու համար նորէն, մինչև որ սենեակին մէջ պղտոր դառնար ամէն բան, և զաւկին գլուխը երկար նրբին ճաճանչներ արձակէր, իր բացխփող բիւրերուն զիմաց...:

Սնա՛ ասանկ գիշեր մըն եր որ տարին զանի կա, ճի՛շտ ասանկ գիշեր մը. երբ սենեակին մէջ ուրիշ ձայն չկար բայց եթէ ճոխնչը անոր գրիչին, թուղի՛րն վրայ, Մարթայի ասեղներուն չնկոցը, և վառարանին մօտ՝ հանդարտ մուտիւնը կատուին, դուռը յանկարծ զարնուեցաւ, և մարդիկ զինքը հարցուցին:

Ոտքի ելաւ սրանեղած, ինչպէս միշտ՝ երբ կ'ընդմիջուէր:

— Ո՛ւՖ... րբաւ, զինուորական խնդիր մըն է նորէն. հինգ վայրկեանէն կուգամ, մա՛յր:

Հագնելով իր վրանոցը՝ անցա՛ւ գնաց, երազի պէս...:

* * *

Ինչպէ՛ս կ'այլակերպի, կը մթազնի ամէն բան մէկ օրէն միւսը, մէկ վայրկեանէն միւսը...: Ծիշտ այնպէս, երբ լուսաւէտ դաշտանկարի մը վրայ, ամպ մը գայ յանկարծ արեւը ծածկել: Եւ որովհետեւ, առանձնութեան մէջ, կապոյտ ծեր աչքերը շա՛տ արցունք կը թափէին, յարմար կարգադրութիւն մը ընել խորհուեցաւ: Աղջիկները համաձայնեցան մայրերնին փոխնիփոխ իրենց ընտանիքներուն մէջ հիւրընկալել, մինչև որ Վահանի վերադարձը կարելի ըլլար: Ու փակուեցաւ մեծ տունը, սպասուէին ատենի մը համար իր գիւղը զըրկուեցաւ. ճերմակ կատուն ճամբուեցաւ. և օտարոտի, անհրապոյր, ծանր բան մը դարձաւ կեանքը. Բոլոր այն պզտիկ թշուառութիւնները որոնց վրայ երիտասարդները կը ծիծաղին, և զորս այնքան խորապէս կ'զգան նոր պայմաններու մէջ ապրիլ ստիպուող տարիքոտ անձեր: Երեց աղջկան անառակ զաւակները, միւսին շատախօս կետուրը, երրորդին անհատնում այցելուները նոյնքան պատուհասներ էին, պառաւ Տիկնոջ համար: Եւ սակայն, որչափ ատեն որ կանոնաւոր նամակներ կ'առնէին աքսորուածէն, այս ամէնը մեծ բան չէր. դարձեալ, այդ նորակազմ ընտանիքներուն վրայ կը շողար իր ժպիտը, բարի ճառագայթի մը պէս. բայց օր մըն ալ լուրերը դադրեցան:

Սպասել, սպասել շաբաթներով, ամիսներով. սպասել անորոշութեան մէջ, անմեկնելի պարապի մը առջև: Ատենը անցաւ. ալ դեղնեցա՛ւ թուղթը վերջին նամակին. հազար անգամ կարդացուելէն, արցունքով թաց մատներու մէջ բռնուելէն՝ անոր տողերը անընթեռնելի դարձան, թէև՝ փոխարէն, սիրտերու մէջ կարծես սուր ծայրով մը փորագրուած ըլլային, այդ քանի մը տողերը.

— «Վաղը կառքով ճամբայ կ'ելլենք դէպի Տ...: Հասնելո՛ւս պէս պիտի գրեմ: Սպասեցէք նամակիս:»

Ու մայրիկը կ'սպասէր:

* * *

Աչնանավերջի հովոտ իրիկուն մը...: Տերեաղուրկ ծառերու ոստերը, կմախքի երկար մատներու նման, անհասկնալի նշաններ կը գծէին ճերմակ. ցած երկինքին վրայ: Գաղջ սրահին մէջ Նուարդ, կրտսեր աղջիկը, թէյ կը մեծարէր իր հիւրերուն: Շրջանակէն քիչ մը հեռու քաշուած, առանձին, պատուհանին քով, մայրը, սպիտակահեր ճակատը խոնարհած, դուրս կը նայէր:

Յանկարծ, երբ ընդհանուր վլվլուկը լուած էր քիչ մը, խօսք մը հասաւ իր ականջին:

— ... Անգործութիւնը, Տիկին. աքսորի մէջ՝ գլխաւոր նեղութիւնը անգործ ըլլայն է:

Ըսողը միջին տարիքով անծանօթ մէկն էր. թիկնաթոռի մը մէջ բաղմած, թէյին սկահակը ձեռքը, դանդաղօրէն, և ինքնագոհ երեւոյթով մը դաջար կը դարձնէր, շաքարը հալեցնելու համար: Ու մպ մը խմեց.

— Ընամարիտը ըսելով. ինձ համար տաժանելի բանը ճամբորդութիւնը եղաւ. երեւակայեցէ՛ք պարզ բռնան կառքեր, անկանոն ճամբաներու վրայ... Չա՛րդուփշուր ըրին մեղի. և անքնութիւնը... ամբողջ երեք գիշեր չքնացանք. ամէն մէկ ցնցումին՝ մարդուս ոսկորները իրար կը զարնուէին:

Պառաւը, ակնկոր, դէպի առաջ հակեցաւ: Նոյն միջոցին պլաֆիլի մը պնակը չըջան կ'ընէր հիւրերուն մէջ. անծանօթը ձեռքը երկարեց և ժպտելով, հատ մը առաւ: Նորէն տիրեց աղմուկը:

Եւ մայրը, տրամօրէն, գլուխը անդին դարձուց, իր մտայլած բիւրերը յառելով երկինքին, ուր հողմակոծ ծառերը ցնորական շարժումներ կ'ընէին:

Մարդու բան չըսաւ իր այս լուծին մասին: Երկու օր վերջը միայն, ընթրիքի ատեն, շուրջինները ցաւազին զարմանք մը ունեցան:

Քանի մը վայրկեանէ ի վեր, առանց ուտելու, մտածկոտ՝ պնակին մէջ կը նայէր. երբ հարցուց յանկարծ:

— Անկողինը պատրաստ է, Նուա՛րդ. հիմա տղաս պիտի գայ պառկի... մե՛ղք է, քունը կը վազէ կոր աչքերէն... ասանկ յոգնած դադրած տեղ երթալ կ'ըլլայ...:

Պիտի շարունակէր այսպէս. բայց տեսնելով նշանակալից նայուածքը զոր դեռատի կինը կ'ուղղէր ամուսինին, ուշքի՛ եկաւ, ամօթահար:

— Երէկուան մարդուն պատմածը միտքս ինչպէս, մրմնջեց կարծես ինքզինքը արդարացնելու համար, ան ինչեր քաշեր է:

Եւ աւելցուց, հառաչելով, իր սովորական խօսքը.

Պիտի ըլլայ որ մէյ մը երեսը տեսնեմ...:

* * *

Անկէ վ'ըջը սակայն, երբեք չկրցաւ ազատիլ այդ յաճախանքէն: Պատկերը գամուեցաւ մնաց միտքին մէջ. արդէն իրեն համար, այն խորհրդաւոր ճամբորդութիւնը, որուն սկիզբը միայն գիտէր, կը շարունակուէր միշտ անվերջօրէն. բայց

տառապանքի գաղափարը չէ՛ր խառնուած ատոր : «Կառքով ճամբայ կ'ելլենք,» գրած էր զաւակը, և ինք, իր ամենամօտիկ իրականութենէն քաղելով հարկ եղած տարրը, երեւակայած էր զանկա մէկուն մէջ այն երկծի, հանգստաւէտ կառքերէն, որոնցմով երբեմն, ամառ իրիկունները, պտոյտի կ'ելլէին :

Հիմա այդ դժնդակ գնացքը կար, աչքերուն առջև, յամառ տեսիլ՝ զոր ոչինչ՝ կը վանէր, և որ կը կոտտացնէր իր ծերացած սիրտը :

... Սը՛ժ, խը՛ժ... , սայլին անիւները կը ճըռնչեն ճամբուն կողիճներուն վրայ... . կ'երթան այսպէս, ո՛վ գիտէ ո՛ւր, օրերով, գիշերներով... : Հո՛ն նստած է Վահանը, գլուխը կախ՝ ուսին վրայ, աչքերը կարմրած՝ անքնութենէ, յոգնաբեկ ու ցաւատանջ : Ա՛խ, եթէ հոս, իր մօտը ըլլար, հըրաշքով մը բերուած . եթէ ինք անոր սամոյր գըլուխը հանգնեցնէր իր ծունկին . մատները անցընէր այրող արտեւանունքներուն վրայէն, և օրօր ըսեր մեղմօրէն, մանկութեանը օրօրը... .

Քուսն ե եկեր, այտն աւեր
Իմ գաւնուկիս քուսն ե եկեր... .

... Չայնը երերաց ու բարձրացաւ, մե՛ղմ, անլստան, խժոտ, կարծես հունչը նուագարանի մը որ երկար ատեն փակ է մնացած : Յանկարծ, վախով, պառաւը իր շուրջը նայեցաւ . սենեակին մէջ առանձին էր, մարդ չէ՛ր եղած զինքը լսող : Բայց ի՛նչ ալ անուշ եկած էր, հին, հի՛ն օրերդը : Մշուշի պէս ցրուելով բոլոր վիշտը, հո՛գը ներկային, կը յիշէր, իբր հեռաւոր ժպտուն տեսարան մը, այն անցած գացած օրերը երբ դեռ Վահան պղտիկ էր, երբ ոչ ոք կար զինքը իրմէ բաժնող . և մի՛շտ հոն էր, իր անկողինին մօտ դրուած օրօրոցին մէջ՝ անհանդարտ տղեկ մը կլոր ու փայլուն աչքերով, որոնք գիշերն ի բուն գոցելի չէին ուղեր, և կը յուսահատեցնէին զինքը այնքան... :

Ու կրկնեց, կիսաձայն, արգելուած բան մը ընողի հաճոյքով .

Օրօր քսեմ իմ սաւրակիս,
Օրօ՛ր, օրօ՛ր... .

Միշտ այսպէս բախտաւոր չեղաւ սակայն : Ուրիշ անգամներ՝ թոռները, զարմանքի և ուրախութեան գոչիւններով շուրջը հաւաքուած, զինքը ընդոտտ սթափեցուցին պատրանքէն : Ու նեղացաւ, չա՛տ, տեսնելով սպասուհին որ կամաց մը կը խնդար, դէ՛մքը անդին դարձուցած :

Բայց ո՛վ կարող էր տժգոյն պատկերը հեռացընել աչքերէն : Այլեւս անհնարին կը դառնար իրեն համար ուրիշ բան մտածելը, յիշելը : Կ'ապրէր բնականութենէն անջատ՝ իր երազները ջապատող իրականութենէն անջատ՝ իր երազներուն և իր մորմոքին հետ :

Շուրջինները հետզհետէ վարժուեցան, թէ՛ մեծերը, և թէ՛ պղտիկները : Այլեւս թոյլ կուտային որ սենեակին մէկ անկիւնը նստած, սպիտակ, կըսուէր և անոյշ կերպարանք մը, խօսի, խօսի՛ կըսուէր և անոյշ ձեռքովը, ծունկին վրայ, երեւակայանքներէն, ձեռքովը... . և իր հնօրեայ օրրերկան գլուխ մը շոյելով... . և իր հնօրեայ օրրերկան

զին՝ հառաչանք մը միայն կը պատասխանէր շատ անգամ, եթէ Վահանի քոյրերէն մէկը հոն, մօտը գտնուած ըլլար... :

*
*
*

Սահեցան ամիսները . նոր ամառ մըն ալ եկաւ անցաւ . աշունը ոսկեգօծեց չորս դին :

Բայց պառաւ մայրը այլևս սենեակէն դուրս չէր ելլեր . ամբողջ օրը կը պառկէր, գունատ դէմքը հալա՛ծ կարծես, բարձերուն մէջ :

Դադրած էր ըսելէ . — «Մէյ մը երեսը տեսնէի» . դադրեցուց նաև երգելն ու առանձին խօսելը : Աղջիկները կը յուսային որ այլևս չէր տառապեր, թէ խաւարող իմացականութեան մէջ տակաւ ոչ մէկ հետք կը մնար, և՛ նախկին երջանկութենէն և՛ վերջին ցաւերէն :

Գիշեր մը սակայն, հիւանդապահը, որ դրած էին իր մօտ, ձայնէն արթնցաւ, անոր փոքր, անոյշ, դողդոջ ձայնէն որ կ'երթար ու կը մարմրէր, հովին բռնուած մո՛րի մը բոցին պէս :

Քուսն ե եկեր, այտն աւեր... .
Իմ գաւնուկիս քսեմ օրօր... .

Երգեց սկիզբէն մինչև վերջը, անո՛ր համար՝ որ ալ բնա՛ւ չպիտի գար, որուն ոսկորները կը ճերմակէին անձանօթ հովիտի մը խորը . մայրը իր վերջին օրօրը երգեց... .

Առաւօտուն, հիւանդապահը զինքը անշունչ գտաւ : Բաւական ատեն առաջ մեռած ըլլալու էր : Աչքերը բաց էին, և հակառակ բոլոր ջանքին, չկրցաւ զանոնք գոցել : Բաց մնացին կարծես տակաւին սպասելով... :

1918

Ա.Ր.Ս.ԳՍԻՍ

ԻՆՉՊԷ՛Ս ՄԵՌՆԻԼ ԴԵՌ ԶԱՊՐԱԾ... .

Կ'ստեղծ գրուիս, հիւսնդագին, բարձեւ վեր .
Ի՛նչ յոռուքիս ու մեկուքիս, Ասուած իմ... .
Մա՛հն ե ահա, ես ոսնաձայնը կ'ստեղծ... :
Դաւնակակիժ ի՛նչպէս մեկնիլ, դեռ չսպրած... .
Օ՛, ասրասիած մահիճեւ դուրս ոսկեղով,
Պասուսնեկերն ու դուռն աւուր կը փակեմ... .
Եկո՛ւր, ո՛վ Տեր, ո՛վ Զորութիւն կեկասքաշի,
Հրուշագործ մատերդ ի վար կարեցուր
Նոր կեա՛նք, նոր կեա՛նք՝ ջիղերուս մեջը ցաւսք .
Եկո՛ւր, ո՛վ Տեր, կը պաղտիս, ա՛յ եկուր... .
Պիտի դեռ նո՛ր աշխարհի քաղցր քաւեմ... .

Օ՛, շուրջս ակեկ քակ սրտութիւն կը ծորե... .
Արցունքս ահա՛ քուղթիս վրայ կը ցաւքի... .

Ա.Ր.Ս.ԳՍԻՍ

ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

ՈՐՈՄՆԵՐ

ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻՆ ՄԷՋ

«Շանթ»ի 22րդ թիւին մէջ գարբնում և վերագարբնում բայերն իրր գոյական գործածելը՝ ուճիր մըն է գրած էի, և իրր օրինակ բերած էի, «ոստնում» բայէն՝ «ոստում» գոյական. «առնում» բայէն՝ «առում». «երդնում» բայէն՝ «երդում», և ին. և ին.։ Ուրախութիւնս շատ մեծ եղաւ երբ, նոյն կիրակիի «Ճակատամարտ»ին մէջ ծանօթ գրագիտուհիէ մը (Անայիս) ստորագրուած գեղեցիկ արձակի մը մէջ տեսայ «վերազարթում» ուղիղ ձեւը։ «Ճակատամարտ»ի Զատկի կիրակիին մէջ եւս նոյն գրագիտուհիէն ոտանաւոր մը կար, ուր դարձեալ «վերազարթում»ը կ'երեւար իր ուղիղ հասակովը։ Գրագիտուհին գրածէս թելադրուած ըլլայ թէ ոչ՝ հաւասարապէս պատիւ իրեն և կը շնորհաւորեմ զինքը՝ հայերէն լիզուի յատկութեան իր նախանձին համար։

«Շանթ»ի նախընթաց թիւերուն մէջ «երբեք և բախտ» բառերուն «երբեք և բաղդ» սխալագրութեանց մասին եւս գրած էի. բայց «Շանթ»ն իսկ ուշ չգրաւ գրութեանս, և ցարդ միեւնոյն սխալներուն մէջ կը տապալակին հայ թերթերը, միեւնոյն էջին մէջ ուղիղ ձեւն ալ՝ սխալ ձեւն ալ գործածելով։ Միակերպութեան պահար. ահա մեր թերթերուն կամ աւելի գրողներուն ամենամեծ թերութիւնը։

Տիկին Անայիսի ազնիւ շարարքը ինծի խրատ խոյս մը կ'ըլլայ ուրիշ ոչ պակաս կարեւոր ոճիրի մը մասին ևս խօսելու, և իցի՛ւ ա'ն ալ ըմբռնողներ ունենար...։

Կու և կը մասնիկներուն համար է խօսքս։ Ասոնք հին լեզուին մէջ այս ձեւով գոյութիւն չունին, թէ և անկէ ձեւացած են։ Հին լեզուին մէջ եղածը սա է. կամ ի գրել, կամ ի շնել, կային ի վասակել, և ին.։ Նոր լեզուն աւելի պարզեց և ըսաւ. կամ ու գրել, կամ ու գրել, կայ ու գրել, և այս վերջինէս ալ ստեղծեց (կայ ու =) ԿՈՒ ձեւը։ Լամբրոնացին, Լեւոն թագաւորին առջև խօսած իր ուժեղ մէկ ճառին մէջ կատարեալ աշխարհաբար նախադասութիւն մը կը սպրդեցնէ ընդ հենցն. «Հաղբատացիքդ աղաբողոն կու հագնին երկու թիզ սաքուլայով». գիրք չունիմ քովս, յիշողութենէս է որ կ'օգտուիմ, գուցէ ետեւառաջութիւն ըլլայ բառերուն մէջ։ Ուրեմն Լամբրոնացիին օրով և անկէ բաւական առաջ ալ գոյութիւն ունէր կու ձեւը, գոր հաւասարապէս ամէն բայի քով կը գործածէին, և Ալիշան դեռ երէկ անխտիր կը գործածէր այդ ձեւը, թէ և արեւմտեան աշխարհաբարը՝ շուրջ դարէ մ'ի վեր կուն վերապահած ըլլար մեր երեք միավանկ գաւ, ճաւ, շաւ բայերուն միայն, իսկ բազմավանկ բա-

յերուն քով գործածէր կը ձեւը։ Ռուսահայ լեզուն միավանկներուն քով եւս կը կը գնէ. «կը սայ», «կը գայ», որ անշուշտ խորթ է։

Թէ ինչ բանի մէջ է սխալը՝ ահա՛։ Բոլոր գրողներն առ հասարակ կուն կը միացնեն այդ միավանկ բայերուն. կը գրեն.

Կուգաւ, կուսաւ, կուշային։ Ինչո՞ւ է այս միացումը. եթէ կուն իրաւունք ունի միանալու՝ կըն ինչո՞ւ զրկենք ատկէ. գրե'նք կը գրեւ, կը պասախասեւ, և ին.։ Կուի այդ անհարկի միացումէն ուրիշ այլանդակ ձեւ մըն ալ կը ստեղծուի նոյն իսկ քիչ շատ ուսեալ գրիչներէ. այսինքն է՝ ապաթարց մըն ալ կը խոթեն կեն և ո գրերուն մէջ ու կը գրեն. կ'ուսաւ, կ'ուգաւ, կ'ուշաւ հրէշային ձեւերով, ինչպէս կ'ընեն կ'ուսեւ, կ'ուգեւ բայերուն մէջ. իրր թէ ուսաւ, ուգաւ բայեր ունենայինք։ Այսպիսի անհեթեթ յիմարութեանց տեղի չտալու համար, մեր գրողները՝ ի սէր հայ լեզուին՝ թող հաճին կուերը հեռու գրել բայերէն, ինչպէս կ'ընեն կըերը. կու գաւ, կու սաւ, կու շային, կը բերեւ, կը գրեւ, և ին.։

Գալով կըին՝ բարեկոն մըն ալ ասոր գործածութեան մէջ։ Մեր բոլոր գրիչ շարժողները երբ ս, գ, շ գրերով սկսող բայ մը տեսնեն՝ կ'անճրկին կը մնան. խուճապ մը, տագնապ մը. իրր թէ այդ գրերը ցուցանքներ ըլլային։ Ոմանք կը գրեն. կ'սխիս, կ'գգան, կ'շտապես, ուրիշներ կ'ըսկսին, կ'ըզգան, կ'ըշտապես. բայց ինչո՞ւ այս խարխափումներն ու դանդաշումները։

Ս, գ, շ գրերն ընդունակ են սը, զը, շը և ըս, ըգ, ըշ արտասանուելու։ Սը, և ին., կ'արտասանուին երբ իրենցմէ վերջ եկող գիրը նայ (ը, դ, մ, ն, ռ, ո) տառերէն մէկն ըլլայ. սըրահ, զըրահ, զըմելի, զըլանալ, սընար, զըռայ, զըզհար, զըմրութա և ին., և ին.։ Կամ երբ սղում մը տեղի ունեցած է, սուտ, սըտել, զուտ, զըտել։ — Ըս, ըգ, կ'արտասանուին՝ երբ յաջորդող գիրը նայ չէ, ըսանալ, ըգրաղիլ, ըսկսիլ, ըսկիհ, (և ոչ թէ սըլիհ ինչպէս կը հնչեն շատեր, կենը նայ տառ չէ), ըսիտիլ, ըսֆանչելի, ըսքափիլ, ըզգալ, և ին. և ին.։ Ըշ հնչուող երեք բառ միայն ունինք. ըշեմարան, ըշապել, ըշագանել (վեր վար ընել). միւսներն առհասարակ շը կը հնչուին. շըպար, շըպահիւն, շըմոր, շըւինդ, և ին., և ին.։

Արդ կը հարցնեմ մեր գրողներուն. երբէ'ն ի վեր է որ ս, գ շ գրերը ձայնաւոր եղած են, որ կըին ըթը կը վերցնեն և ապաթարց կը գնեն ու կը գրեն. կ'զգամ, կ'սկսիմ, կ'շտապեմ, կամ կ'ըզգամ, և ին.։

Այս միեւնոյն հարցումը մէկէ աւելի գրագէտներու ըրած եմ, և սկսած են կակազել, թոթովի, առանց համոզիչ բան մը կարենալ ըսելու, մինչ ևս յաջողած եմ զիրենք համոզել։

Ահա պատճառաբանութիւններս։

Այդ սպասել, զքաղիլ, շտապելի նման բայերը իրենց սկիզբը լուրիայն ըք հնչումը ունին. բայց այդ սուշ հնչումը երբ իրմէ առաջ ձայնաւոր մ'ունենայ՝ բոլորովին կը կորսուի,

և մենք կորուսած ատեն ապաթարց չենք դնել. կ'ըսենք «արա գնոսա պայծառ» և, թէև բուն հնչուժը ըզնոսա է, բայց ըթը օդ ելաւ. ու երբ օդ ելաւ՝ ապաթարց դրինք՝ ո՛չ. երբ կ'ըսենք մի՛ սպասեր, մի՛ զբաղիր, պէտք ենք մի՛ ըսպասեր, մի՛ ըզբաղիր այլանդակ կերպով արտասանել ո՛չ. ոտանաւորի մէջ մանաւանդ մի՛ սպասերը երեք վանկ կը հաչուենք: Չգենք այդ սուղ ըթի հնչուժը, և առենք բուն ըթով սկսող բառ մը. ստանձնել. այս բայը կազմուած է ըստ նախդիրով և անձն բառով. ըսին սեփական ըթն ինկած է. բայց մենք ստանձնել գրած ատեննիս մտքերնէս երբեք անցած է ապաթարց մը տնկել սէին զլիսուն՝ ո՛չ. այսպէս իմա և ուրիշ շատ բայերու և բառերու համար ալ.

Արդ ինչպէս որ մի՛ սպասերին մէջ արտասանելու ատեն ինի գիրը կը միացնենք սէին և կը կարդանք միսպասեր, այսպէս ալ ինչո՞ւ պիտի չկարենայինք կը սպասե գրել և կարդալ կըսպասէ, և ոչ թէ կը ըսպասե. գրել կը զգայ, և կարդալ միացմամբ: Չհամոզուեցա՞ք ըսածներէս: —

Ահա ուրիշ փաստ մը ևս: Բախտէս Ֆրանսերէնի մէջ եւս նոյն երեւոյթը կայ: Առջեւնիդ կը նետեմ specialiste բառը. մեր սպասելին պէս բան մը: Արական բառ մըն է. հրամայեցէք դէրէք առջևը յօդ մը. կ'սպասեմ գրողը l'specialiste պիտի գրէ. իսկ ես որ կը սպասեմ կը գրեմ՝ կը գրեմ le specialiste. Ինչպէս պիտի արտասանէք. լը ըսպասիս, թէ լըսպասիս. անշուշտ վերջինը, ուրեմն...

Speranze իտալերէն բառը կը նետեմ առջեւնիդ՝ եթէ չբաւեց առաջինը. դրէք իգական յոգնակի յօդը. ես պիտի ըսեմ le speranze, լի սրեռանց է. դձուք ինչ պիտի ընէք. l'speranze կրնա՞ք դնել. չէք կրնար. իտալերէնը չ'ընդունիր ատանկ բան. խեղճ հայ լեզուն է միայն որ՝ իր սեւ ճակատագրէն՝ գլխիկոր պիտի հանդուրժէ այդ ունման խժգժութեանց:

Կնիք բանիս, ի սէր Հայ լեզուին, ո՛վ գրագէտներ եւ գրագիտուհիներ, հաճեցէք գրել կուտաւ, կու գայի, կու շան, կը սպասեմ, կը գրադիր, կը շտապեմ, ևլն.:

Եթէ ուրիշներ աւելի զօրաւոր փաստեր ունին եթէ ուրիշներ թող գրեն. եթէ չունին՝ ի հակառակը պնդելու՝ թող գրեն. եթէ չունին և ուղիղ ձեւերը սէր Հայ լեզուի՝ թող ընդունին և ուղիղ ձեւերը գործածեն:

Կան այսպիսի ուրիշ սխալներ ալ, որոնց մասին եւս պիտի գրեմ, եթէ երբեք սոյն դիտողութիւններս ընդունելութիւն գտնեն:

Հ. Ա. ՂԱԶՆԵՆՅԱՆ

Ք Ա Տ Ր Ո Ն

Պ Է Պ Է Ք Ս

Ամէն անգամ որ առիթը կ'ունենամ տեսնելու, հայ բեմի վրայ, օտար թատերական լաւագոյն գործերու ներկայացումը, հոգեկան յուզումով մըն է որ կը բաժնուիմ թատրոնէն: Ամէն անգամ ալ, երբ վերջին վարագոյրը կ'իջնէ յամբօրէն, կարծես խորհրդաւոր ու աննշմարելի ոգիներ ինծի կը կանչեն հազար բերաններով և մատանիչ ընելով իջնող վարագոյրը, կ'ըսեն.

— Դուք օտար էք այս աշխարհին, ձերը չէր ինչ որ տեսաք . . .

Ամէն անգամ լսելով խորունկէն ու խորհուրդներէն լսուող արուեստի այս մեղադրանքը ցեղիս հանդէպ և սակայն ան, իր ուժգնութիւնն ու ողբագին ճշմարտութիւնովը թակերու հարուածներ է տուել միշտ հոգիիս ու երբեմն միայն լուսածպիտ երազներ և պլպլացող շողեր յամառ հաւատքի:

Շարաթ գիշեր ՊէՊէՔՍ կատակերգութեան ներկայացումէն ետքը, նորէն հասան ինծի հին արձագանգները, հոգիս նորէն ինկաւ վրդովումի ու երազանքի մէջ, ու ինքնամոխոխումի ճիգով հաղիւ կրցայ կարօտագին հայեացքս հանգչեցնել մեր գրական հորիզոնին մթաստուերին մէջ մէկ քանի պլպլացող աստղերու, Սունդունկեանցի, Շիրվանդատէի գործերուն և Շանթի «Հին Աստուածներ»ուն վրայ: Պայծառ շող մը ցաթեց շուրջս, ու տեսայ որ արձագանգները կը հեռանան մեղմօրէն ու հոգիս կը հրճուի, հաւատքս կ'արծարծի:

Մօրիս Հէննըքէնի այս երեք արարուածով կատակերգութիւնը, ամերիկեան կեանքէ առնուած, բիւրեղային գեղեցկութիւնով հրապուրիչ գործ մըն է, ուր արուեստին քով կը շողայ աշխարհի ու մարդոց մասին խորունկ ճանաչողութեան մը պայծառ լոյսը:

Շատ պարզ է կատակերգութեան հիւսուածքը. երկու բարեկամ ընտանիքներ կան, — երկու այր և երկու կին: Մտերմութիւն մը ստեղծուած է անոնց մէջ և փոխադարձ վստահութիւն մը: Զոյգերը իրենք իրենց մէջ ալ աղէկ են, կը սիրեն իրար ու կը գուրգուրան իրարու վրայ: Սակայն օր մը Ուիլերմ Հէրրիսընի կինը, Բէթի, պզտիկ սայթաքում մը կ'ունենայ, սովորական ու աննըշան. — կէսօր մը իրենց բարեկամ ձիմի Սքօթի հետ դուրսը, ճաշարանի մը մէջ կը ճաշէ: Այս ճաշը ճակատագրական կ'ըլլայ: Բէթիի ամուսինը Ուիլերմ ճաշելու կ'երթայ ճիշդ այն ճաշարանը ուր գացած էր իր կինը: Ներս մտնելուն ճաշարանապետը կը հաղորդէ Ուիլերմի թէ տիկինը ձիմիի հետ քիչ մը առաջ մեկնած էր: Ուիլերմ որ նախապէս հեռաձայն էր ըրած տունը և կինը չէր գտած հոն, յանկարծակիի կուգայ ու կասկածը կ'առնէ: Իրիկունը տուն վերադարձին կը հարցնէ Բէ-

թիի թէ՛ ո՛ր էր գացած կէս օրին . հեռաձայնած ու տունը չէր գտած զինքը : Քէթի նրբամիտ կին , նրբամտութեան յամարութիւնովն իսկ , կը փորձուի ստել , ու կ'ըսէ թէ ընկերուհիներուն այցի էր գացած ու ծաղարարի մը խանութը թեթեւ ճաշ մըն էր ըրած առանձին : Ուրիշըմ չհաւատար բնականաբար ու «ստախօս» կը կոչէ զայն : Քէթի վիրաւորուած , կը պնդէ իր ճշմարտախօսութեան վրայ : Ու այդ վայրկեանին կը սկսի կատակերգութիւնը , ողբերգութիւնը պիտի ըսէի , քանի որ միեւնոյն են անոնք իրենց խորքին մէջ , և միայն եղանակներով կը տարբերին իրարմէ : Առաւօտ մը ձիմի կուգայ Ուրիշըմի տունը : Մինակ կը գտնէ տիկինը , որ կը պատմէ անոր տեղի ունեցող դէպքերը : Ձիմի շատ կը ցաւի որ այդքան չնչին բան մը ծածկելով . մեծցուցած է , ու կը յանձնարարէ պատմել ճշմարտութիւնը , քանի որ դէպքը ինքնին շատ պարզ է ու անմեղ : Ուրիշըմ ներս կը մտնէ , և ձիմիին իր կնոջ շատ մօտիկը տեսնելով , կը զայրանայ : Կը պատմէ եղելութիւնը , չճանչնալ ձեւացնելով իր կնոջ ընկերացող «պարօնը» , զոր կը մեծարէ , «խայտառակ , ապուշ , աւանակ» , և ուրիշ տիպոգոսներով . ձիմի , ցնցումներ կ'ունենայ ու քիչ մը դժուար . բայց վերջապէս կը կլլէ այս բառերը , օձիքը ձեռք չտալու համար : Վկայութեան կը կանչուի ճաշարանապետը , որ կաշառւելով ձիմիին չճանչնալ կը կեղծէ : Վէճը կը կը շարունակուի , զուարճալի , պզտիկ դէպքերով ճշմարտութեան անուշով յայտարարութիւններով , երգումներով ու յաջորդական սուտերով , կեղծիքներով , ամէնքին կողմէ : Ուրիշըմի համար ա՛լ անտանելի կը դառնայ կեանքը . գիտէ , պայծառ կերպով , համոզուած է թէ կը խաբուի միշտ ու կ'ափսոսայ որ պէպէք մը չունի , որ գոնէ պուտ մը յոյս ու քաղցրութիւն դնէր այս ընտանեկան անյոյս դառնութեան մէջ , ոսկի կապ մը ըլլար երկուքին մէջ ու թերեւս դարմանէր անցեալի վէրքերը . . . կ'ափսոսայ , որովհետեւ կինը , պէպէք չուզեր ունենալ , վայելքի արգելք մը նըկատելով զայն . . . : Կը թողու , կը հեռանայ դէպի օտար երկիր . . .

Մինակ է Քէթի ու կրնանք ըսել դժբախտ . կը տանջուի ու կ'որոշէ ալ երբեք չստել , երբեք չխաբել : Ինչպէս վերադարձնել սակայն ամուսինը : Գիտէ՞ք սակայն ինչ խորհրդաւորութիւն , ինչ ուժ ու անիմանալի բան մըն է կնոջ մը որոշումը . . . : Երբ կիները կ'որոշեն , աշխարհը , մարդիկ , ինչո՞ւ չէ , աստուածներէն սկսած մինչեւ անիմաստ դէպքերն ու անշունչ իրերը անոնց կը հպատակին , անոնց օգնութեան կը հասնին : Ձիմիի կինը , Մէկի , Քէթիի մտերիմը որ «բնաւ սուտ չէ խօսած ու երբեք չի խօսիր» , այցելութիւնով մը կը տեղեկանայ իրողութեան : Դժուար է . կը սկսին գործի . երկու կին և մէկ էրիկ մարդ . . . ինչ նշանակութիւն կրնար ունենալ եթէ մէկի տեղ տասը ըլլար կամ աւելի . . . : Մէկ քանի ամիսէն , պզտիկ մանուկ մը որդեգիր առնելու գազանի ծրագիրով , կը հեռագրեն Ուրիշըմի որ գայ ու իր մանչ զա-

ւակը տեսնէ : Գործի վրայ են Քէթի , Մէկի և Ձիմի որ առաջին երկուքին քմահաճոյքին կամազուրկ գործիքը ու անճարակ գործադիրն է : Ուրիշըմ կուգայ սպասուածէն կանուխ , երբ տակաւին վէճի տակ է ապաստարանէ մը ճարուած մանուկի մը որդեգրումը : Ու երկու կիները կը սկսին քակել սուտի ու նենգութեան կծիկը , անհատնում , անվերջ . վայրկեանի թեյադրանքներով ու ռոպէական յղացումներով , յաճախ անկապակից ու հակասական , որոնք սակայն աննշմար կ'անցնին այր մարդուն պարզմիտ , ինչո՞ւ չըսել , տխմար աչքերէն , մինչեւ որ մէկ պէպէքը , երկուք կ'ըլլայ , «Երկուորեակ» , յետոյ երեք կ'ըլլայ , երեք հատ մանչ , որոնց երկուքը աղջիկ են սակայն , և վերջապէս մինչեւ որ հազարումէկ խաղերու ու աղաղակով ստութիւններու առջեւ կը յայտնուի ճշմարտութիւնը , ճամբու կը դուրսին պէպէքները ու Ուրիշըմ կը մնայ Քէթիի հետ դարձեալ առանձին : Ձիմի կը հարկադրուի պատմել եղելութիւնը սկիզբէն , ինչ որ կը հանդարտեցնէ Ուրիշըմը , ու կը հաշտեցնէ զայն իր կնոջը Քէթիի հետ , որ կը յայտնէ ամուսինին , իր պէպէք ունենալու բուռն փափաքը :

Ահա՛ նիւթը իր խոշոր , շատ խոշոր գիծերուն մէջ : Կը տեսնենք որ շատ պարզ է ան կառուցուածքով , և սակայն աստով իսկ գեղեցիկ , հրապուրիչ ու խորունկ : Չկան հոն արտասովոր տեսարաններ , երկար ճառեր , մեծ մեծ բառեր ու խորհրդածութիւններ . պարզ , սովորական դէպքեր են , զաւեշտական , քրքշալից , որոնք իրարու կը հիւսուին , իրարու կը յաջորդեն բնական կարգով մը , յաճախ անկապ ինչպէս կեանքին մէջ , և որոնք սակայն կը խօսին մեր հոգիներուն՝ և կը ներկայացնեն մարդկային կեանքին ամէնօրուան դժբախտները , երբեմն զուարթ և ծիծղուն , երբեմն տխուր ու մշուշոտ , բայց միշտ ողբերգական : Հեղինակը ամերիկեան կեանքը չէ որ միայն պատկերացուցած է անոր մէջ . զաւակ ունենալու ձգտումը , ճշմարտութեան սէրը չէ որ կ'արժարձէ ու կը դրուատէ , այլ կը ներկայացնէ մարդկային կեանքը՝ բոլոր երկիրներուն մէջ : Ե՞րբ է որ արդէն ճշմարիտ արուեստը իր էութեան մէջ սահմանափակուեր է ազգութեան , միջավայրի , կլիմայի ու միակ գաղափարականի մը անձուկ սահմաններուն մէջ : Հոն ամէն հանդիսատես , ինքզինքը կը տեսնէ , կինը՝ իր պատկերը , նրբամիտ ու անկայուն , յատակատես ու բնականօրէն հոգեբան , պատրող , հրապուրիչ ու միշտ յաղթական , և այր մարդը՝ ի՛րը , կարճատես ու պարզմիտ , դիւրախաբ և միշտ կամազուրկ կնոջ փաղաքշանքին , անոր դաւին ու դրուատիքին առջեւ . . . :

Կատակերգութիւնը մէկ ծայրէն միւսը քրքրէք է ու զուեշտ : Չկան այն տեղ հոգիները վրդովող տեսարաններ , եղբրերգութիւններու , հակադրութիւններու ու դժնդակ պայքարներու ողբակոծ փոթորիկները . վիշտերու ցաւի աշխարհը

չպատկերանար (հոն մեր աչքերուն առջև. ճիշտ է. չկան այս բոլորը: Բենն ու թատրոնը զուարթութեան, ժպտի, խնդուքի ու լայն ծիծաղներու քաղցր մխորովը լեցուած է. ժամերը կը սահին հաճելի, գգուող ու անվրդով: Անվրդով. այո՛, հանդարտ ու հմայիչ այո՛ երբ միայն աչքերը դիտեն, ինչպէս երկու անկենդան դիտակներ, այո՛ երբ հետեւինք դէպքերուն, ինչպէս սովորական, անմիտ անցորդ մը կ'անցնի այս աշխարհէն: Ո՞վ կրնայ սակայն խորաչափել մէկ նայուածքով խաղաղ ու վէտվէտուն գետերը, որոնք կը սահին հանդարտ, անաղմուկ. ո՞վ կրնայ ճանշնալ ու վկաններուն հանդարտութեան մեծ խորհուրդը ու պարզ դիտողութիւնով պատմել անոնց խորքերուն ալեմփումն ու յորձանքները, անոնց ամբողջ փառքը: Բայց մարդկային կեանքը, հոգիները աւելի բարդ են ու աւելի խորունկ, աւելի փոթորկոտ ու խորհրդաւոր՝ քան բոլոր մեծ գետերը, քան բոլոր ծովերը: Մօրիս շէնքերէն իր այս կատակերգութիւնով փորձած է խորաչափել, երեւան բերել, նոյնիսկ սեռերէն վեր, մարդկային հոգին, մարդկային բնութիւնը, իր ստուերներովն ու շուքերովը, ձգտումներովն ու տկարութիւններովը, իր պղտիկութիւններովն ու ծիծաղելի կողմերովը, իր հակասական՝ անկայուն ու ապարդիւն ճիգերովը՝ բնութեան, անճանաչելի Ուժին դէմ դնելու, և վերջապէս իր պարտութիւնը, իր լին համակերպութիւնը . . . :

Եւ կատակերգութիւնը. իր խորքին մէջ կը դառնի ըլլալէ զաւելջա մը ու կը վերածուի մեծ ու համամարդկային ողբերգութեան մը, ժպտանելով ու ծաղիկներով շարուած, որ կ'աղաղակէ մեր հոգիներէն ներս,

— Ահա՛ կեանքը, և ահա մարդիկ . . .
Պ. Թոլայեան Ուիլիսմի դերին մէջ, յաջողե-

ցաւ պատկերացնել այր մարդու յատուկ դիւրախար ու անխիշար ոգին, անոր պարզմտութիւնը, կասկածէն խախտած հոգեկան դրութիւնը և վերջապէս որդեգրածութեան թափն ու անկեղծութիւնը, տաք ու բուռն գուրգուրանքը: Պ. Չափրաստ, նման թիփ մը գրէթէ, ճիմիի դերով, պատկերացուց կամազուրկ, կիներու ձեռքը խաղալիք դարձած խղճալի արարածի դէմքը: Տիկ. Հրաչ և Ատրինէ, առաջինը Քէթիի և երկրորդը Մէկիի դերին մէջ, կրցան հաւատարիմ մնալ իրենց սեռակիցներուն նուրբ յատկութիւններուն, ներկայացնելով բաղձաթիւ երանգները կնոջ հոգիին, — պարագաներու և վայրկեանի պահանջին համեմատ, քնքոյշ ու փաղաքուշ, խստապահանջ, հարկադրող ու ստեղծող, — միշտ սրամիտ ու հեզնական, հրապուրիչ, պատրող, յաղթական, և վերջը վերջը . . . զղջացող:

Բայց ինձ կը թուի թէ ներկայացումը աւելի յաջող պիտի անցնէր եթէ Պ. Թոլայեան աստիճան մը աւելի չափաւորէր իր ձայնն ու շարժումները, քիչ մը նուազ աղմուկ լսուէր, ու շատ ֆօնիֆ դարձնելու ճիգը աստիճան մը մեղմէր: Պ. Չափրաստ յուզող, բայց կարծես սովորականէն աւելի նուազ տրամադրուած էր մանաւանդ առաջին արարածին մէջ: Իսկ Տիկ. Ատրինէ իբրև ամէն բանի թելադրիչն ու նրբամիտ յղացողը, քիչ մը աւելի ցայտուն պէտք էր դարձներ իր վայրկեանի նուրբ յղացումները — դէմքի միւլիֆով ու շարժումներով: Սակայն պէտք է ըսել թէ այս անշան ստուերներէն դուրս, խուճր աղէկ բմբռնած էր իր նիւթը, որուն տուած վայելքին մէջ բաժին ունի նաև թարգմանիչը՝ Վահրամ Թաթուլ, իր սիրուն ու գերազանցօրէն արուեստագիտական ընտրութիւնովը:

ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԵՆՈՒՐԵԱՆ

ՆՈՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Համօրէն աշխարհէ, փոքրեկի պահուն, ծառի մը նրման,
Կը դողայ տեղով. հուրի արիւնի կը տեղայ անձրեւ.
Շանթն իր անվրկանդ տունչով կը շրջի ազգերուն վերեւ,
Եւ դուժ բազուկներ՝ անդու կը շարժեն օրոցը մահուան:

Համաշխարհային բոհուբոհին մեջ՝ մեծ կայծն ակներեւ,
Ելած կոյտերէն իր մոխիրներուն, ա՛սղ անզուգական,
Կը փայլի ահա՛ վրսեմ ցոլփերով, տե՛ս՝ Նոր Հայաստան,
Ու՛ Նոր Կիլիկիա: Եւ տիգերէն անոնց ջե՛ր բարեւ:

Մուրը կը հիւծի եւ սուրբ փրկութեան կը հրնչէ շեփոք.
Հայկ, Տիգրան, Լեւոն կ'արթնան իրենց նիւթէն դարաւոր.
Եւ Հայութեան վրայ կը շողակաթէ ծիածանն անուշ:

Ճիշ մը բերկրանքի ամեն հայ կուրծէ դուրս կը բրուչքի,
Ու վեց դարերէ ի վեր արշալոյսն անխօս ու մեղուշ,
Առաջին անգամ, Մասիսին վերէն՝ մեզի կը ժրպի:

ԳՐԻՄԻՐԷԼ

ՀԱՅ ՀՈՐԻՋՈՆԷՆ

Մրապիոն Թղլեանի մահը եւ Յ. Գ. Մրմրեան. —
 Բարիզի Վերածնունդը եւ իր խմբագրապետը. —
 Անրօսի Գողիկեսի նուագահանդեսը. — ՎԵՐԱ-
 ԾՆՈՒՆԴԻՆ լուրերը:

Երբ պատրաստուած էինք հին գրական սե-
 րունդին պատկանող Մրապիոն Թղլեանի ուսուց-
 չական գործունէութեան վաթսուհամեակը տօնե-
 լու, յանկարծ կ'իմանանք անոր անակնկալ մահը:
 Չենք գիտեր թէ կարելի է «անակնկալ» բառը
 գործածել մահուան առթիւ անձի մը. որ 1844ին
 ծնած է: Թղլեանի ինքնակենսագրութիւնը եւ վեր-
 ջին գրուածքը հրատարակած ենք ՇԱՆԹԻ ըզ-
 թիւով: Կը կրկնենք մեր նախորդ թիւով հրատա-

Մ. Գ. Մ. ՄԱՐՄԱՐՅԱՆ

րակած՝ Թղլեան - Մր-
 մրեան կրկնակ Յո-
 բելեաններու Յանձ-
 նախուժըին կոչը եւ կը
 հրաւիրենք Թղլեանի
 եւ Մրմրեանի համա-
 կիրները, որպէսզի ի-
 րենց նիւթական օժան-
 դակութիւնը չի զլա-
 նան, քանի որ որոշ-
 ուած է, առաջին յո-
 ընելարին մահովը, այ-
 րին յատկացնել՝ իր բաժինը: Յ. Գ. Մրմրեան
 աւելի ծանօթ դէմք մըն է, զարտուղի դէմք մը,
 որ գրական ընդարձակ
 գործունէութիւն մը
 ունեցած է 1878 թուա-
 կանէն ի վեր: Եղած
 է պատմագիր, թարգ-
 մանիչ եւ ինչո՞ւ չէ,
 նաև բանաստեղծ: Ա-
 յիշուիա «ինչեակ ի-
 մաստասիրական» մը
 չէ միայն, իմաստասի-
 րական փորձ մըն է,
 որ բանաստեղծօրէն
 արտայայտուած է: Թէնի անգլիական գրականու-
 թենէն քաղուածարար հրատարակած էջերը սքան-
 չելի կերպով թարգմանուած են: Շէյքսպիրի հնչեակ-
 ներու թարգմանութիւնը պատիւ կը բերէ Մրմրե-
 անի. դեռ այն ատենները իր մէջ յայտնուած չէր
 զարտուղի գրագէտը: Հէրպերթ Սքէնսըր հայա-
 ցուցած ատենն իսկ ու անկէ վերջն ալ բաւական
 ատեն Մրմրեան դեռ կը պահէր իր գրական հա-
 լասարակչու թիւնը: Այս մեծ գրագէտը, հակառակ

Յ. Գ. Մ. ՄԱՐՄԱՐՅԱՆ

իր ազգականական հարուստ կապերուն, շատ խեղճ
 վիճակի մը մասնուած է այսօր: Զգե՞նք որ ան
 ալ փակէ իր կեանքի վէպը յետին թշուառութեան
 մէջ:

Վերածնունդի տէր եւ տնօրէն Տօքթ. Լ. Համ-
 բարձուժեան Բարիզէն կը տեղեկացնէ մեզի թէ
 Պ. Հրաչ Զարդարեան նոյն կիսամետայ հանդէսին
 խմբագրապետը չէ, ինչպէս յայտարարուած էր,
 բայց խմբագրութեան մաս կը կազմէ: Տօքթ. Լ.
 Համբարձուժեան կը խնդրէ մեզմէ ճշդել այս պա-
 րագան:

Մայիս 11ին, կիրակի ցերեկ, ժամը երկու-
 քուկէսին, Իւնեօն Պրանսէզի մէջ տեղի պիտի
 ունենայ անգլիացի հռչակաւոր ջութակահար Ան-
 թօնի Գօլլէնսի նուագահանդէսը, թէնօն-պատի-
 թօն ժ. Թօմսընի մասնակցութիւնով: Յայտագիրը
 կը պարունակէ Պէթհօլէնէն, Սլէն-Սանսէն, Լէօն
 Գալալօնէն եւ Տվօաքէն ծանօթ կտորներ: Յայ-
 տագիրէն դուրս պիտի մասնակցին նաև Պ. Պ.
 Տիրան Իսրայէլեան Հրանտ Կիւմիւշկերտան եւ Գրի-
 գոր Կարապետեան:

Վերածնունդի վերջին թիւէն կը քաղենք հե-
 տեւեալ լուրերը:

— Հայ հոռմէականներու կողմէ Ազգ. համա-
 գումարին մասնակցելու համար Փարիզ կը սպասուին
 Պ. Պ. Սինապեան եւ Մըսըրը:

— Պարսկարստան ապաստանած թրքահայ
 փախստականներ հեռագիրով Ազգ. Համագումարի
 մէջ իրենց պատուիրակ նշանակած են ծանօթ բա-
 նաստեղծ՝ Պ. Արտաւազը Հանրմեան:

— Լանէյի Հայկական Գօմիթէն հրապարակ
 պիտի հանէ մօտերս Հայկ. բրօքարականտի դրոշմա-
 թուղթեր նամակներու պահարաններուն կոնակը
 փակցուելու համար: Այս դրոշմաթուղթերը պիտի
 ներկայացնեն հայկական տեղահանութեան եւ հար-
 ցի պատկերներ, վրան գրուած ՅԻՇԷ՛:

Իսկ նիւթերն են. Ա. Տեղահան եղողներու
 անցք մը: Բ. Աւերակ գիւղ մը եւ որբեր: Գ. Ե-
 կեղեցիի մը հրկիզումը, ուրկէ փախչող կին մը
 սուիններով կը սպաննուի: Դ. Դիակներով ծած-
 կուած դաշտ մը, որուն տակը գրուած է Փրան-
 սերէն լեզուով. գերմանական ծրագիր- քրփակակ
 գործադրութիւն:

— Պուլկարական դաղութէն տասը հազար
 հոգի պատրաստուած են հայրենիք ներգաղթել.
 Պուլկար կառավարութիւնը խոստացած է չզլանալ
 իր աջակցութիւնը հայ գաղթականներուն:

ՇԱՆԹԱՐԿԵՆ

